

ענין המן

[א]

מלאכת שבת במן

ויאמר אלהם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר, את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו, ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבקר. (שמות טז, כג) ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקט ולא מצאו. (שמות טז, כז)

גידולי קרקע

כתב הספורנו שזה היה חלול שבת בלי ספק אם היו מלקטים הדבר ממקום גדולו, כאמרם ז"ל האי מאן דתלש כשותא מהזמי והיגי חייב משום תולש (שבת קז, ב).

וכבר תמהו עליו כל האחרונים דמה שייך כאן תולש הרי לא גדל מן הארץ. ויש ליישב דבריו קצת, דזה ודאי שהמן לא היה גדל ויונק מהקרקע, אלא שגדר מלאכת תולש הוא שעוקר דבר ממקום גידולו ואפילו אם אינו יונק משם. וכמבואר בדברי הרשב"ם בבבא בתרא (סו, א) דכתב כן לענין הרודה דבש מכוורת, וכן עיין בלשון הר"מ (שבת ח, ג) וז"ל "לפיכך צרור שעלו בו עשבים וכשות שעלה בסנה התולש מהן חייב שזה הוא מקום גידולן", ומשמע כנ"ל שאינו תלוי בפסיקת יניקה אלא בעוקר ממקום גידולו. אלא דעדיין צ"ע שהמן ירד מן השמים א"כ מקום גידולו לא היה בארץ. ואולי שכך היה נראה כאילו זה היה מקום גידולו.

מעמר

ובמשך חכמה עה"פ "עד אנה מאנתם" (שמות טז, כח) כתב לבאר דהנה בפרק ר' עקיבא בשבת (פז, ב) איתא דסבר ר' אחא בר יעקב דעל הוצאה לא איפקוד, וקרא דאל יצא נכתב לאחר מתן תורה. ועם זאת יתכן דהמעשה אירע בשבת הראשונה, וקרא דעד אנה מאנתם נאמר תיכף, משום דהלכו לקבל המן, והיה עימור דהוי מלאכה גמורה, אלא דתליא בפלוגתא (שבת עג, ב) אם יש עימור שלא בגידולי קרקע.

האם ירד מן ביו"ט

ובתשובות רבי נטרונאי גאון (או"ח, קנט) הובא ששאלו מקמי רב נטרונאי, האם ביו"ט צריכין לבצוע על שתי ככרות, או לא. והשיב בזה"ל היו יודעים שצריכין אנו לבצוע על שתי ככרות ביום טוב, כדרך שצריכין אנו לבצוע בשבת, מה טעם, מפני שבשבת עצמה לא נתחייבו ישראל לבצוע על שתי ככרות אלא משום מן, שכיון שלא ירד מן בשבת הוזהרו ישראל ללקוט לחם משנה, ובימים טובים נמי, כיון שלא ירד מן כשבת, חייבין אנו לבצוע על שתי ככרות כשבת. ומנין שלא ירד מן בימים טובים, שכך שנו חכמים (מכילתא ויסע) ששת ימים תלקטוהו, ר' יהושע אומר למדנו שלא היה יורד מן בשבת, ביו"ט מנין, תלמוד לומר שבת לא יהיה בו וגו', עכ"ל.

איברא דמאי דפשיטא ליה לרבי נטרונאי גאון דהמן לא ירד ביו"ט, מספקא ליה לתוספות (ביצה ב, ב) וז"ל תימה דכאן משמע שהמן לא היה יורד ביו"ט, כדפירש רש"י הששי הראוי להכנה וזהו בחול, והא אמר ויברך ויקדש, ברכו במן וקדשו במן, שבשבת לא היה יורד מן אבל ביו"ט היה יורד, וי"ל דמדרשים חלוקין כדאיתא במדרש (מכילתא פ' בשלח) שבת לא יהיה (שמות טז) לרבות יום הכפורים, לא יהיה בו לרבות יו"ט שלא היה יורד בהן מן. ועו"ל דאפילו היה יורד ביו"ט מ"מ ביו"ט שחל להיות בע"ש לא היה יורד, מדכתיב קרא בו ביום הששי ולא כתיב שישי משמע הששי המיוחד שהוא ראוי להכנה, ולא בששי שהוא יום טוב, עכ"ל.

ובתוס' בפסחים (קטז, א) הקשו מנוסח התפילה בשבת דאתה קדשת וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים, ואמרו חז"ל (מכילתא פרשת בשלח) במן ברכו, במן קדשו, ואילו ביו"ט אין זה הנוסח, ומשמע דהמן ירד ביו"ט.

מנין המצות בליל פסח

והוסיפו תוס' דמה"ט יש לברך על שלשת המצות בליל הסדר, זאת בכדי לקיים מצות לחם משנה, שכן אף ביו"ט איכא חובת לחם משנה. והוכיחו כן מההיא דברכות (לט, ב) דמייתי מימרא דרב פפא דהכל מודים בפסח דמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע, מאי טעמא לחם עני (דברים טז) כתיב. ובסמוך לכך מייתי מימרא דרבי אבא דאדם חייב לבצוע בשבת על לחם משנה. וקשה הלא עיקר מילתיה דר' חייא בר אבא הוא בפרק כל כתבי (שבת קיז, ב) ומדוע הביאו דבריו התם. ובהכרח דלהכי מייתי התם אחר ההלכה דבפסח מניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע, לומר דבעינן מצה שלישיית משום לחם משנה, וחייב לבצוע על שתי ככרות בין בשבת בין ביו"ט. והכי פסק רב אלפס דצריך לבצוע על שתי ככרות ביום טוב, עכ"ד.

אולם ברמב"ם מבואר דאף אי נימא דאיכא חיוב לחם משנה ביו"ט מ"מ אין צריך מה"ט שלש מצות בליל פסח. דז"ל הרמב"ם (חמץ ומצה, ה, ו) ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו שניה, שהרי הסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה, ולוקח שני ריקינין חולק אחד מהן ומניח פרוסה לתוך שלם ומברך המוציא לחם מן הארץ, ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים, משום שנאמר (דברים טז) לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה, עכ"ל. ואכן ברבינו מנוח הוכיח מדברי הרמב"ם דאיכא חיוב לחם משנה ביו"ט, ועם זאת כתב דבליל פסח אין צריך לחם משנה משום שנאמר לחם עוני.

מלאכות שבלקיטת המן

ובספר משנת חיים כתב דנדון זה האם ירד מן ביו"ט, תלוי בשורשו במחלוקת האחרונים איזו מלאכה ישנה בלקיטת המן, אשר בגינה המן לא ירד בשבת. דבפשטות האיסור הוא משום הוצאה מרשות לרשות, וכן משמע בסוגיא דעירובין (יז, ב) דקס"ד דכוונת המקרא דאל יצא איש ממקומו היינו אל יוציא, דאסור ללקוט את המן בשבת מלתא דמלאכת הוצאה.

ומעתה נראה דשורש הנדון האם המן היה יורד אף ביו"ט או לא, מיתלא תליא בהא גופא, דאי נימא דהאיסור שבלקיטת המן היה ההוצאה מרשות לרשות, א"כ זה אינו שייך גבי יו"ט שהותרה הוצאה בו, ולכן אין טעם לומר שהמן לא ירד ביו"ט. אך אי נימא דיסוד האיסור גביה הוא משום עוקר דבר מגידולו או מלתא דמלאכת מעמר, א"כ אף ביו"ט הדבר אסור, ואתי שפיר בפשיטות מדוע המן לא ירד ביו"ט.

מלאכת בישול

על פי דברי הספורנו הנ"ל רצה הכלי חמדה ליישב מה שהק' הרביד הזהב סתירה בין הבבלי והירושלמי בקשר למקור של מלאכת בישול. שלפי הבבלי ילפינן מבישול סממנים, ואופה לא היה במשכן כלל. ולפי הירושלמי נלמד מהמן דכתיב את אשר תאפו וכו', הרי לן שאסור בשבת.

מלאכת טוחן בדבר שאינו גידולי קרקע

והנה כתב התרומת הדשן (סימן עו) דאינו חייב על מלאכת טוחן אלא בגידולי קרקע, וכדמצינו גבי מלאכת מעמר שאין חייב אלא על גידולי קרקע. ועיין בנשמת אדם (הלכות שבת כלל יז, ב) שהקשה דא"כ מבשל נמי אינו חייב אלא בגידולי קרקע, שהרי בישול במשכן היה ג"כ רק בדברים שהם גידולי קרקע, א"כ המבשל בשר יהיה פטור בשבת, שהרי כתבו התוס' במס' שבת (עג, ב) דבעלי חיים אינם כגידולי קרקע.

עיי"ש שתי' דכל דבר שהמלאכה נעשית בו כדרכו כבישול בבשר וטחינה ולישה בעפר, וכל כיוצא בזה, אין חילוק בין גידולי קרקע או לא, שהרי הבישול הוא כדרכו, וכן הטחינה שטוחן העפר והצרורות שכן הוא דרך מלאכתו, אבל מה שאין זה המלאכה ממש כגון הפוצע חלזון ובאנו לדמות למלאכה, בזה פליגי ר"י ורבנן דר"י ס"ל כיון דדמי לדש

במה שמפרק דמו חייב, ורבנן ס"ל דלא שייך מלאכת דישה אלא בגידולי קרקע. ובאמת אלו היה איזה דבר שמלאכת הדישה יהיה נעשה בו כדרכו אפילו לא היה גידולי קרקע גם לרבנן חייב דזה דישה ממש, אבל כיון דליכא מידי שיהיה שייך בו מלאכת דישה אלא בגידולי קרקע ולכן אמרו אין דישה אלא בגידולי קרקע.

וזהו ג"כ כוונת התרומת הדשן דבודאי גם הוא מודה דבהמה נקרא גידולי קרקע ובחולב חייב כדאיתא ברמב"ם, אלא שכוונתו כיון שאינו טוחן ממש כדרך הטחינה להדק אותו עד אשר דק כקמח, ולכן חולקין הפוסקים אפילו בירקות אע"ג דלכ"ע הוי גידולי קרקע, מ"מ ס"ל כיון דאין נטחן ממש לא מקרי טחינה, א"כ בבשר דאינו צומח מן הקרקע פשיטא דלא שייך בזה טחינה דהא אין דרך כלל לטחון בשר. ולכן כתב אבל לעופות כיון דאי אפשר להם לאכול אלא אם כן חותכן דק דק, וא"כ י"ל דזה הוי טחינה, דדוקא מה שראוי לאכול אף בלא חיתוך בזה ס"ל לתוס' דלא נקרא טחינה אבל מה שאינו ראוי לאכול כך דק דק, א"כ היינו טחינה דידהו, ואורחייהו בהכי והוי מלאכה דאורייתא.

בישול בחלזון

ובכלי חמדה תירץ בדרך פשוט שהרי מצינו שבישלו החלזון, א"כ חזינן שחייב גם אם אינו גידולי קרקע. ולפי"ז מיישב הסתירה בין הבבלי לירושלמי, שהרי ידועים הם דברי הגרע"א שמוכיח מהירושלמי שמי שרק באויר חייב משום זורה, א"כ לשיטת הירושלמי של"צ גידולי קרקע בזורה ולכאורה ה"ה בשאר מלאכות, שפיר אפשר ללמוד בישול ואפייה מהמן, אבל לפי הבבלי שיש תנאי של גידולי קרקע, א"כ אם היה לומד מבישול המן לא היו חייבים על בישול בשר, לכן למד מבישול סממנין שכולל גם בישול החלזון.

אכן עיין באגלי טל (מלאכת אופה אות לה) שהביא שהתכלת הביאו איתם ממצרים, ולפי זה לא מצינו בישול של חלזון במשכן.

האם המן היה גידולי קרקע

ובאגלי טל תירץ, דכיון דכתיב במן בערב שבת "את אשר תבשלו בשלו", הרי מדוייק שהיה אסור להם לבשל בשבת, ומוכח שאסור לבשל אפילו מה שאינו מגידולי קרקע. וכבר הבאנו שהכלי חמדה הביא שהירושלמי יליף כל חיוב מלאכת בישול מפסוק זה.

ובשו"ת אבני נזר (סימן קל) כתב שהשיגו עליו מדברי הספורנו בפרשתינו שחייב על לקיטת המן משום עוקר דבר מגידולו, הרי לן שנחשב גידולי קרקע. והשיב שאין אחריות דברי ספורנו התמוהים עליו, ובפרט שבגמרא (עירובין יז, ב) דרשו אל יצא איש ממקומו לצאת בכלי ללקט המן משמע שלקיטה עצמה אינה מלאכה.

מלאכת בישול במן

כתב הרמב"ם (שבת ט, ג) המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור. ובאגלי טל (מלאכת אופה אות יט) דן באריכות האם חייב בבישול דבר שנאכל כמו שהוא חי כמו בפירות וירקות. והגרע"א (או"ח רנד, ד) נקט בדעת הרמב"ם שהוא פטור, ואינו חייב אלא בדבר שאינו נאכל כמו שהוא חי. האג"ט מציין שבשו"ת רדב"ז (ח"א סי' ריג) כתב כדברי הגרע"א אבל לא מטעמיה, וז"ל ולענין דבר הנאכל כמו שהוא חי אם יש בו משום מבשל בשבת, לענין מלקות אינה לוקה, אבל אסור מדרבנן. ואם נתבשלו מאיליהן כגון שהניחם מערב שבת מותר לאוכלן בשבת, תדע שהרי דבר שנתבשל כמאכל בן דרוסאי אין חייב עליו בשבת, וטעמא כיון דאיכא מאן דאכיל ליה הכי שוב לא מחייב על בישולו, וכ"ש הדברים הנאכלין חיים לכל אדם.

אבל עי"ש באג"ט שדן באריכות להוכיח מראשונים ואחרונים שחייב על בישול פירות, ולכן מפרש דברי הרמב"ם שר"ל שכל דבר שאין הבישול משפיע עליו כלל אינו חייב עליו, אבל בבישול פירות שפיר נפעל משהו בבישולם.

והקשו האחרונים מהמן שנאכל כמו שהוא חי, ומ"מ אסור לבשלו בשבת, כמבואר בפסוק "את אשר תאפו אפו". והנה היה מקום לתרץ בדרך פשוט דמאן ימר שהיה נאכל חי, אולי באמת לא היה אפשר לאוכלו בלא בישול, וזה מה שאמר הכתוב את אשר תאפו אפו וכו'. שוב מצאתי בפ"י הרמב"ן עה"ת (שמות טז, כג) פירש רש"י מה שאתם רוצים לאפות בתנור או לבשל במים אפו ובשלו היום לשני ימים. ואם כן יאמר את אשר תאפו משני העומר אשר בידכם אפו היום, ואת אשר תבשלו משניהם בשלו עתה, ואת כל העודף לכם משבעכם היום הניחו לכם למשמרת עד הבקר. אבל מביא שם שרבי אברהם אמר את אשר תאפו כמנהגם אפו לכם היום, והוא העומר הידוע להם, ואת כל העודף שהוא העומר השני הניחו לכם למשמרת עד הבקר, ולא הגיד מה יעשו ממנו, ובבקר אמר להם אכלוהו היום.

ואם כן יאכלוהו בשבת חי מבלי שיאפו או יבשלו בפרור ועשו ממנו עוגות כמנהגם. א"כ לפי האבה"ע מבואר שהיה נאכל חי ולרש"י עכ"פ אינו מוכח.

עוד יש לבאר עפ"י מה שציידד שם באגלי טל לומר בדעת הרמב"ם שרק דבר שאינו מושפע כלל מחמת הבישול אין חייבין עליו, ולכן י"ל במן שאף אם היה אפשר לאוכלו בלי בישול מ"מ הבישול ודאי הועיל בו, שהרי מבואר שזרכם היה לבשל המן, ולכן היה אסור לבשלו בשבת.

[ב]

קיום מצות מצה ומאכלות אסורות במן

טעמו או ממשו

יש לדון האם יוצא אדם ידי חובת אכילת מצה בליל הפסח ע"י אכילת מן שחשב עליו שיהיה לו טעם מצה.

ויש לטעון שאף אם נימא דחשיב כמצה, אבל המן אינו מחמשת מיני דגן, א"כ לכאורה א"א לצאת בו. וכן יל"ע גבי ברכת המזון האם חייבים לברך על המן, שהרי אין מברכים אלא על חמשת מיני דגן.

והנה ביומא (עה, א) בסוגיא דמן הביאה הגמרא מחלוקת לגבי קישואים ואבטיחים וכו', רבי אמי ורבי אסי חד אמר **טעם** כל המינין **טעמו** במן, טעם חמשת המינין הללו לא טעמו בו. וחד אמר טעם כל המינין טעמו **טעמן וממשן**, והללו טעמן ולא ממשן. הרי לן להדיא שנחלקו האמוראים האם טעמו במן רק את הטעם בלי הממשות, או דילמא גם ממשותו של המן נתהפך לדבר שחשב עליו. ולפי זה כתב בספר מקראי קודש (פסח סי' יב) שלדעה דנשתנה ממשותו שייך לומר דמקרי מצה מחמשת המינים ויצאו בה ידי חובתם.

אכן בנידון זה כבר דיבר בו הריטב"א בקדושין (לח, א) וכתב להדיא שלא יצאו ידי חובת אכילת מצה במן כיון דלא היה מחמשת מיני דגן, שהגמ' מקשה למ"ד שאיסור חדש לא חל עד לאחר ירושה וישיבה, ניכול לאלתר, ולמה כתיב (יהושע ה) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח ממחרת הפסח אכול מעיקרא לא אכול, ומשני לא הוו צריכי דכתיב (שמות טז) ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, אי אפשר לומר עד בואם אל ארץ נושבת שכבר נאמר אל קצה ארץ כנען, וא"א לומר אל קצה ארץ כנען שהרי כבר נאמר עד בואם אל ארץ נושבת, הא כיצד בשבעה באדר מת משה ופסק מן מלירד והיו מסתפקין ממן שבכליהם עד ששה עשר בניסן. והקשה הריטב"א מדוע לא היו צריכים לצורך מצות מצה שאינה אלא מחמשת המינים. ותל' בשם תוס' דאה"נ דאכלו מיניה בליל הפסח לחובת מצה כזית, והדר אכלי מן כל הלילה ויום חמשה עשר, ואחר כך יום ששה עשר אכלו חדש בלא הפסק וקרא לא חשיב אלא ההוא דאכלי בלא הפסק.

מן למנחות ולחם הפנים

הנה איתא במתני' דמנחות (מה, ב) שבמדבר לא הביאו שני הלחם עם כבשי עצרת. וכתבו התוס' בשם רש"י (וברש"י שלפנינו ליתא) משום שלא היה להם אלא מן. אך התוס' כתבו שהיה להם חיטה מתגרי אומות העולם שמכרו להם. ומביאים ראיה מפרק שתי הלחם (צה, א) שהקריבו קרבן עומר והיה להם לחם הפנים. עכ"פ מבואר ברש"י ותוס' שאין להביא קרבן מנחה מהמן, הרי לן דודאי לא יתכן דהיה להמן תורת חיטה.

אמנם בס' חומת אנך (מהחיד"א) על תהילים (פרק עח) מביא שרבינו אפרים כתב שמהמן נעשה גרעיני חטה מגובל כעיסה שיש מים הרבה... ומקריבין ממנו למנחות וללחם הפנים. וזה דלא כדברי התוספות ורש"י.

ברכת המזון על מן

ובעיקר דברי רש"י ותוס' יש להקשות מהא דמבואר בברכות (מח, ב) שמשא תיקן להם לישראל ברכת הזון כשירד להם מן. ואם נאמר שלמן לא היה תורת חיטה איך ברכו ברכת המזון, הרי אין מברכים ברכת המזון אלא על לחם העשוי מחמשת מיני דגן.

ועי' בגליוני הש"ס (לר"י ענגיל) בברכות שם שהקשה כן, ובתחילה צידד לומר שע"כ הסוגיא הולך כמ"ד "טעמו וממשו". אבל זה דוחק, דסתמא דגמ' הוא שמשא תיקן ברכת הזון ומשמע שאין חולק. ובסוף דבריו חידש שאפילו למ"ד טעמו וממשו כל זה אינו אלא בשעת האכילה, אך לא היה יכול לחשוב לפני האכילה שיתהפך למה שירצה.

ולכן שאני בין שתי הלחם ולחם הפנים שבהם בעיני אפייה וקידוש בכלי קודם ולכן לא היה אפשר במן, משא"כ לגבי ברכת המזון די בזה שבשעת אכילה היה עליו שם לחם.

ובעיקר הקושיה מברכת המזון היה מקום לדון, דשמא משה תיקן להם ברכת המזון הואיל וזה היה עיקר אכילתם, ואף שלא היה מחמשת המינים, ומ"מ בתקנת משה רבינו בברכת המזון שלנו יש תנאי שאינו חייב אלא על חמשת מיני דגן. אכן יש לדחות מהא דהקשו הראשונים בברכות (מח, ב) על הא דמשה תיקן ברכת הזן דהלא כתיב "ואכלת ושבעת וברכת" ואין זה תקנת משה, ותירצו שמה תיקן רק נוסח הברכה. ואם נפרש כהנ"ל שתיקן להם לברך על המן משום שזה היה עיקר מאכלם, לק"מ מ"ואכלת ושבעת וברכת" שמירי דוקא באכל לחם מחמשת מיני דגן.

קיום מצוה בדבר שנתהוה ע"י נס

ידועה קושיית הגר"ח איך השתמשו בשמן שמצאו ודלק שמונה ימים, הרי בשביל הדלקת הנר במנורה בעינין שמן זית ואין כאן אלא שמן נס. והגר"ח תירץ שהנס היה באיכות ולא בכמות, והיינו שלא נתרבה השמן אלא שדלק יותר זמן, ושפיר כל השמן היה שמן זית.

ובכלי חמדה עה"ת (פרשת ויקהל) הביא מחידושי הרי"מ, שהוכיח מקושיא זו כדברי הט"ז, שהנס היה על ידי שחילקו את השמן לשמונה חלקים ונתרבה השמן עד שהיה מספיק בכדי שידליק כל הלילה. וכיון שהיה כאן תוספת ברכה ולא "יש מאין" א"כ שפיר שמן זית הוא שהרי היה שמן זית ונתרבה.

ובכלי חמדה שם הביא ראייה נפלאה ליסוד החי' הרי"מ, דהנה איתא בתענית (ח, ב) הנכנס למוד את גרנו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו, התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי הזה, מדד ואחר כך בירך הרי זו תפלת שוא לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין.

וקשה, דהרי לכאורה מיירי במי שעדיין לא הפריש תרומות ומעשרות, ואם תיענה תפילתו וגורנו יתברך איך יפריש תרומות ומעשרות הלא מה שנתרבה בדרך נס אינו חייב בתרו"מ, ונמצא שהפריש מן הפטור על החיוב. אלא ע"כ דכיון שהנס נעשה באופן של תוספת ורובי ברכה, הרי גם התוספת חייבת בתרו"מ.

[ואולי יש להוסיף כעין דמות ראייה, דהנה דנו הראשונים בב"ב (עז, א) האם כדי להתחייב במעילה צריך קדושת פה או לא. ודעת תוס' שהטעם שאין מעילה במקדיש בור ונתמלא במים משום שאין קנין חצר להקדש, אך הרמב"ן וריטב"א ועוד ראשונים סוברים שהטעם הוא משום דאין כאן קדושת פה. וכ' הריטב"א דהא דמועלין בגידולי הקדש הוא משום דחשיב שיש כאן קדושת פה הואיל וגדל מדבר שיש עליו קדושת פה, הרי מצינו שדבר שנתרבה יש למה שנתרבה את שם הדבר].

שיעור עיכול

כתב המ"א (רטז, א) בשם הכל בו, שהטעם שאין מברכים ברכה אחרונה על בשמים, הוא משום דכשמפסיק הריח מחוטמו כבר עברה הנאתו, משא"כ באכילה שנשארה תוך מעיו, עכ"ל. מבואר שדעת המ"א ששיעור עיכול הוא כפשוטו שאם כבר נתעכל המזון במעיו אז אין על מה לברך.

אבל החזו"א (או"ח כח, ד) כתב שלא כהמג"א, שאין זה אלא שיעור שנתנו חז"ל עד מתי יכול לברך, והוכיח את זה מאכילת המן ששנינו בברכות (מח, ב) שמה תיקן ברכת הזן כשירד להם המן, וביומא (עה, ב) איתא שהמן נקרא לחם אבירים משום שנבלע באבירים. הרי לן שאע"פ שלא היה שום עיכול במן, בכל זאת ברכו עליו, וע"כ צ"ל ששיעור עיכול אינו אלא שיעור שנתנו חכמים שיחשב עדיין שעת אכילה, ובמן בירכו לאלתר. [ועל עיקר ראייתו מהמן יש לדון טובא, שאע"פ שנבלע באבירים ולא היה בו שום פסולת, אבל מאן יימר שלא היה בו עיכול, ואכמ"ל בזה].

לחשב באכילת המן טעם דבר איסור

והנה בפתח עינים (להחיד"א) על מסכת חולין (קי, ב) דן האם מותר לחשוב על המן שיטעום כדבר האסור. וכתב דודאי אין בזה איסור, דהרי שנינו (שם) דאשת ר"נ ילתא רצתה לטעום טעם בשר בחלב ואמר שיצלו לה כחל בשפוד. הרי דאף שהיתה טועמת טעמא דאיסורא אינו אסור.

אבל יש להעיר עליו, דלפי מה שהבאנו דהדבר תלוי במחלוקת אם נשתנה טעמו וממשו, אין הכרח כלל, דהתם לא היה אלא טעם האיסור אבל במן נשתנה הממשות, ושמא י"ל דאסור.

אכן עיין שם שכתב דאם איסור הוא לא היתה מועלת מחשבתו זו, שהרי קיי"ל אין דבר טמא יורד מן השמים, וכמבואר בסנהדרין (נט, ב) גבי שמעון בן חלפתא שהיה הולך בדרך ופגעו בו אריות, התפלל וירדו לו שתי ירכיים אחד אכלו האריות ואחד הביא לבית המדרש, בעי עלה דבר טמא הוא זה או דבר טהור אמרו ליה אין דבר טמא יורד מן השמים. וכן בסמוך שם בעי מיניה רבי זירא מרבי אבהו ירדה לו דמות חמור מהו אמר ליה יארוד נאלא [רש"י: תנין שוטה] הא אמרי ליה אין דבר טמא יורד מן השמים.

אכן בעיקר הדברים יש להעיר, דרש"י שם אהא דאין דבר טמא יורד מן השמים כתב "דבר שאינו הוא, ואם ישנו טהור", הרי שאם משכחת לן שירד אין בזה משום כלל זה, אז גם כאן אם יוכל לעשותו יהיה מותר לאכול, ועוד דהלא הכא המן ירד מן השמים ורק אחר כך חישב בו טעם האסור.

[ג]

ברכה על המן

האם מברכים על המן לפניו ואיזה ברכה מברכים

עיין בספר בני יששכר במאמרי השבתות מאמר ג' אות ג' שהביא בשם הרמ"ע מפאנו, שלעתיד לבא בסעודה של לוויתן יוציאו צנצנת המן הנגנו, והוא נקרא לחם כמו שנאמר לחם אבירים אכל איש וכו' דקאי על המן. וכתב שם שיברכו על המן "המוציא לחם מן השמים".

וכתב הבני יששכר שכשהיה מסתופף פעם אחת אצל הגאון המקובל רבי צבי הירש מזידיטשוב ז"ל חקר האיך היה ברכת המן, וענה שם אחד מן החברים שכמדומה כי לא ברכו ברכה על המן כל עיקר, כיון שהוא לחם אבירים, לחם שנבלע באיברים כדאמר ביומא (עה, ב) וא"כ הא לא היה בו בירור של פסולת, ומבואר בשער המצות (להאריז"ל) כי כל עיקר הברכה הוא לברר ניצוצין ולהפרידם מן הפסולת, ובמן לא היה פסולת.

וע"ע בפרדס יוסף שמביא מבעל האמרי אמת עוד טעם לומר שלא ברכו כלל, משום דכל המקור שחייבים לברך הוא בברכות (לה, א) רבי לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, לא קשיא כאן לפני הברכה כאן לאחר הברכה. א"כ במן הרי כתיב הנני ממטיר לכם וכו', א"כ הרי שהמן ניתן לנו ולכן לא צריך לברך.

ובפרדס יוסף שם דן דשמא לא היו יכולים לברך, כיון שאם אחר שבירך ישנה מחשבתו לדבר שברכתו אחרת נמצא שבירך ברכה לבטלה. אך כתב שלפי הריטב"א בחולין (קו, ב) שהנוטל ידיו לאכילה וברך על נטילת ידים ואחר כך נמלך ולא אכל אין בכך כלום ואין מחייבין אותו לאכול כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, דהא מכיון שנמלך ידיו גמרה לה ברכת הנטילה שעליה הוא מברך, וההיא שעתא דעתו היה לאכול, א"כ הכא נמי אפילו אם שינה דעתו אין כאן משום ברכה לבטלה. וכעין דברי הריטב"א כתב בשו"ת חת"ס (יו"ד, שכ) שאם נשאל על התרומה אע"פ שבירך בשעת ההפרשה אינו ברכה לבטלה, אע"פ שלמפרע לא היה כאן תרומה.

אכן נראה שאין כאן דמיון לדברי הריטב"א, דשם הברכה היא על נטילת הידים וסוף סוף נטל ידיו, אבל הכא הברכה שבירך על מאכל אחד ועכשיו נשתנה למאכל עם ברכה אחרת במה הועילה ברכתו, הגע בעצמך וכי מי שבירך והחליט שלא לאכול האם נימא שברכתו אינה לבטלה משום שבשעת ברכה היה עליו לברך.

אכן בעיקר מה שדן לומר שאין לברך משום ברכה לבטלה, הנה לכאורה זה אינו לדברי הרמ"ע מפאנו שהביא, דכיון שבירכו "המוציא לחם מן השמים" הרי בכל גוונא שכיון על איזה מאכל ושינה כוונתו לדבר שברכתו אחרת אין כאן ברכה לבטלה.

והעירוני בכלל שיתכן שהרמ"ע מפאנו מיירי דווקא לעתיד לבא שיאכלו המן בתורת לחם של סעודת לויתן, אבל במדבר עדיין אפשר שהברכה הייתה לפי האוכל שהתכוונו לטעום.

המוציא לחם מן הארץ

וראיתי בספר מנחת אשר (עה"ת פרשת בהעלותך) שמביא מספר פסקי תשובה (בהגהה לסי' רפא) שברכו על המן המוציא לחם מן הארץ, ועפ"י דברי הספורנו בפרשתינו שהמלקט מן עובר משום תולש שעוקר דבר מגידולו, וע"כ שנקט שהמן יונק מן הקרקע. אבל כבר ביארנו דאינו מוכח כלל, דאין כוונת הספורנו אלא שגדר מלאכת תולש הוא שעוקר דבר ממקום גידולו.

בורא מיני מזונות

והנה בחיי אדם (נא, יז) דן לגבי חיטה שגדל בעציץ שאינו נקוב איזה ברכה מברך, וכתב דנראה שמברך לפניו בורא מיני מזונות ולא ברכת המוציא משום שעציץ שאינו נקוב לא מקרי ארץ. אבל לאחריו מברך ברכת המזון, וראיתו מגמ' בברכות (מז, ב) שמוקי הא דשנינו אכל טבל אין מזמנין עליו, באכל טבל דרבנן דהיינו שגדל בעציץ שאינו נקוב. משמע שאם לא היה טבל היה מברך ברכת המזון אע"פ שגדל בעציץ שאינו נקוב.

ובנשמת אדם (כלל קנב, א) כתב דמצינו במן שברכו ברכת המזון כדאיתא משה תיקן ברכת הזן ובודאי לא ברכו לפניו המוציא לחם מן הארץ.

ובשדי חמד (מערכת כ' כלל ק') העיר עליו מדברי הרמב"ם (ברכות ג, יא) וז"ל כל שמברכין עליו בתחלה המוציא מברכין לאחריו בסוף ברכת המזון, כסדרה ארבע ברכות. וכל שמברכין עליו בתחלה בורא מיני מזונות מברכין בסוף לאחריו ברכה אחת מעין שלש חוץ מן האורז. א"כ אם על הגדל בעציץ שאינו נקוב מברכים בורא מיני מזונות לפניו אז מברכים לאחריו ברכה אחת מעין שלש. והא דהוכיח מהמן י"ל שלפי הרמ"ע מפאנו באמת ברכו "המוציא" לחם מן השמים, ולכן שפיר מברך בסוף ברכת המזון.

נמצאת דעת החיי אדם שלא ברכו על המן לא המוציא לחם מן הארץ ולא המוציא לחם מן השמים, ונראה שנקט שברכו בורא מיני מזונות כמו בהגדל בעציץ שאינו נקוב.